

ÜSTÜNLÜK KURAMI BAĞLAMINDA HARP VE MİZAH

War and Humour According to the Theory of Superiority

Yard. Doç Dr. Aziz KILINÇ*

ÖZET

Mizahî unsurlar arasında savaş fıkralarının önemli bir yeri vardır. Savaş ve mizah arasındaki en dikkat çekici benzerlik, her ikisinde de üstün gelme gayretidir. Bu bakımdan, savaş fıkralarını gülme kuramlarından “üstünlük kuramı” ile açıklamak mümkündür. Konu ele alınırken metinlerle birlikte olayların geçtiği ortamı da hesaba katmak gerekir. Çünkü metinlerin olayların geçtiği ortamlarla birlikte ele alınması durumunda daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilir. Makalede harp ve mizah bu dikkatler ışığında üstünlük kuramı bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Üstünlük Kuramı, Mizah, Harp, Savaş anekdotları

ABSTRACT

War anecdotes have an important place in humour. The most noticed similarity between war and humour is both of them are related to superiority. Therefore, it is possible to analyze war anecdotes by using “the theory of superiority” which is one of the humour theories. One should consider that the context has an important role in these texts. In this article, war and humour are examined in point of “the theory of superiority”.

Key Words

the theory of superiority, humour, War. War anecdotes

İlk bakışta birbirine zıt gibi görünen harp ve mizah kavramları arasında ciddi bir benzerlik ve ilişki söz konusudur. Harp, en muvafık yerde, en münasip zamanda, en müessir surette harekete geçme sanatıdır (Savaş Şakaları 1943: 31). Mizah ise, sözü en veciz haliyle en uygun zamanda ve en uygun bir üslûpla söyleme, yani “taş gedğine koyma” sanatıdır.

Mizah, “alışık olunmayan ve normalin dışında kalan” (Edebiyat Ansiklopedisi 1991: 213) davranışlardan ve olaylardan çıkan, hayatın hemen her alanında görülen bir nükte ve zarafettir. Mizahta konu seçilmez, aksine konu kendini seçtirir. Siyaset ve politika, sosyal olaylar, alışkanlıklar, günlük hayat, aktüalite vs. her şey mizaha malzeme olabilir.

Mizah ancak başkasına aktarıldığı zaman bir forma girer. Bu bakımdan her milletin sosyal hayat içerisindeki nü-

te, fıkra, alay, şaka ve lâtifeleri belli bir oranda edebiyatına da yansır. Önce sözlü olarak doğan mizah ürünleri, sonradan yazıya geçirilerek daha da edebî bir kimlik kazanır (Pala, 1989: 353).

Harp, kuvvetlerin; mizah da, zekâların çarpışarak üstün gelme mücadelesidir. Tarihte savaşlar kadar, savaşçıların da meşhur mizahları vardır. Çeçenlerin hürriyet mücadelesinin lider ve sembol ismi İmam Şamil, Rus çarı tarafından esir edilir. Esareti sırasında önüne konan bir kuzuğu tek başına yiyen Şamil’e Rus çarı, “O kadar iştahlısın ki beni de yiyeceksin sandım.” deyince Şamil, “Ekselansları müsterih olun biz Müslümanlar domuz eti yemeyiz” cevabını verir. İmam Şamil’i esir ederek üstünlük sağladığını düşünen Rus çarı, bu söze verecek bir cevap bulamaz.

Savaş esnasında Batılı bir subayın, karşı cepheden olan fakat can çekişen

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. akilinc@comu.edu.tr

başka bir subaya “Babama selam söyle” sözüne karşılık, can çekişen subay, “Ben cehenneme gitmiyorum ki” diyerek ölüm anında bile zekâca üstün gelme zevkini tadar.

Türk milleti olarak mizah örnekleri bakımından sözlü ve yazılı zengin bir edebiyata sahibiz. Hayatının önemli bir bölümü siperlerde ve harp meydanlarında geçen Türk milletinin zengin bir harp edebiyatı olması oldukça tabiidir. Müstakil bir disiplin olarak ele alınması gereken “harp edebiyatı”¹ içerisinde de mizahî edebiyatın önemli bir yer tutacağı kanaatindeyiz.

Dikkatle bakıldığı zaman Türk Harp tarihi ve edebiyatı içerisinde eşsiz mizah örnekleri yer alır. Namık Kemal’in Türk askerinin Silistre Kalesi savunmasını konu ettiği Vatan Yahut Silistre adlı tiyatro eserinin kahramanlarından Abdullah Çavuş’un savaş anında en hayatî konularda bile “Kıyamet mi kopar?” sözüyle olaylara yaklaşımı, mizahî bir unsur olarak karşımıza çıkar. Abdullah Çavuş, düşman cephanesini ateşe vermek için gönüllü olarak görevlendirildiği zaman “Bu teşebbüsün sonu sizin için yüzde doksan dokuz ölümdür” ikazı karşısında “Vatan için iki kişi ölse kıyamet mi kopar?” diyerek ölümü gülererek karşılar. Türk insanı en dramatik bir hadise olan ölüm karşısında bile mizah unsurunu kullanabilmektedir. Bu durumu tarihimizdeki diğer savaşlarda da görmek mümkündür.

Çanakkale Muharebeleri’ne katılmış bir Türk binbaşı, İstiklâl Harbi esnasında arkadaşlarına yaşadığı bir olayı anlatır. Bu olay Çanakkale Savaşları’nda doktor olarak görev yapmış olan Fahri Celâleddin tarafından kaleme alınmış ve Yeni Mecmua’nın Çanakkale Fevkalâde Nüshası’nda yayımlanmıştır (Güzel, 1996: 269-270). “Mustafa’nın Hilesi” adlı

küçük hikâyede binbaşı tarafından kaptırıla suya gönderilip yolu kaybettiği için kendini düşman siperlerinde bulan Mustafa adında bir erin kendisini düşman elinden nasıl kurtardığını anlatmaktadır. Hikâyenin konumuzla asıl ilgili kısmı şöyledir:

“İte kaka beni sürdüler, bağladılar, tekme, tokat yumruk gırla gidiyordu. Bir iki zıpırına bende yerleştirdim emme, neyleyim çokluk idiler, katırın ipi elimde, bırakmıyorum. Gide gide bol ışıklı bir yerde, gözü tek camlı bir İngiliz’in karşısına diktiler, sırmasından anladım zabiti idi, resmi selamı ifade edemedim. “Ulan beni çözün” diye bağırdım etrafına bir şeyler söyledi, tercüman getirdiler, herife dedim ki “Zabite söyle kendisine bir diyeceğim var” dedim.. Bunun üzerine beni çözdüler, hemen zıpladım resmi selamı ifa ettim. Ayı dişlerini gösterip güldü. Emme ben dayacağımı yerken dalaveremi kurmuştum, tercümanla sorup suale başladı: “Kaçak mısın?” dedi, “Kabul etmem” dedim, “Nerelisin?” dedi, “Gastanbol’luyum dedim. Tercüman “Ee burada ne halt ediyordun?” dedi. “Ağzını bozma tepelerim” dedim. Silleyi şaplatacaktım, emme önüme geçtiler. “Ulan sen beni bırak yüzbaşıya bir şey diyeceğim” dedim. Meramımı onun diline çevirdi. Ben de dalavereyi kıvrıma başladım. Bir güzel öksürdüm, dedim ki; “Efendim ben kırba neferiyim, yani bölüğe su taşıyorum. Bizim tarafta Cenâb-ı Mevlâ’ya çok şükür sudan bol ne var, emme sizin tarafta çok eksik lakin bizim dilimizle bağırıyorsunuz. Bizim binbaşı tam askerdir. Beni çağırıldı. ‘Mustafa fiçuları doldur, katıra yüklet, ta karşıki siperde düşman susuzluktan ölüyor, biz karşımızda süngümüzden geberecek düşman isteriz, susuzluktan değil... Benden Yüzbaşıya selam eyle, seni geriye bırakmamak onun erliğine kalmış bir şey... Haydi, yolun açık olsun dedi...”

Amanın bir çığıktır koptu, herifler sağlam kızdılar tepeleyecekler dedim, emme baktım ki biri sıçraya sıçraya biri bırakıp biri sarılarak suratımı öpücük içinde bıraktılar.. “Hele durun be yahu” dedim. Ulan köpoğlular beni avrat mı sandınız dememe kalmadı. Güle güle zabıt yanına yaklaştı. Elimi aldı, yukarıdan aşağıya kırar gibi toka ettik, sonra beni, senin masa kadar güzel bir masanın yanına, karşısına oturttu. Demin beni tokatlayıp tekmeleyen heriflere şöyle bir yan baktı. Zabite söyleyip hepsine birden bir sopa attırmak işten bile değildi. Emme, haydi gammazlık etmeyeyim dedim, neferin biri tövbe tövbe estağfurullah rakı dolu bir maşrapa dayamasın mı? “Eyvallah efendim, haramdır, hem de bize yasaktır” dedim. Zabıt tercümanla dedi ki ‘Vay Türkoğlu korkuyorsun ha?’

‘Güllerimizden, tüfengimizden, gemilerimizden yılmazsın da zehrimizden korkuyorsun, öyle mi? İşte İngilizler insanoglunu mutlaka bir şeyle korkutur demez mi? Vallahi korkan köpektir.’ diye bağırdım. Beyim Mevlâm affetmiştir. İstersen sen öldür, zabıt ile bir toka ettim, bir yudum da çektim. Allah’ın belası gözümünden alev çıkardı. Emme İngiliz’e: ‘Türk içkiden ağlıyor’ dedirtmemek için yaşımı göstermedim. Neferler el çırpıtlar. Zabıt bana ‘Beraber yemek yiyelim’ dedi. Emme kabul etmedim. Sonra efendim, öğleüstü beni aldılar. Sakallı bir kumandana götürdüler, etrafında sırmalı zabıtlar fırl fırl dönüyorlardı. Anladım ki bizim paşalar gibi bir şeydir. Ona da zokamı yutturdum, herifle tokalaştık. ‘Binbaşığıya selam söyle bizim hediyeyi de o kabul etsin’ dedim. Resmi selamı ifadan sonra çıktım, yakalandığım yere geldik. Orada bizim yurtık palanlı katır yok na böyle geline dönmüştü? ‘Bunlar ne?’ dedim. ‘Yemiş yemiş’ dediler. ‘Biz hedi-

yeye hediye kabul etmeyiz’ dedim. ‘Olmaz darılırız’ dediler. ‘Heriflerin canına okuyoruz bari dargın öldürmeyelim, kalpleri kırılmasın’ dedim. Katırı çektim. Yola düştük. Zabıt yanına biraz daha sokulup elime bir kese sıkıştırmaya çalışmaya kalkmasın mı? Geri verdim ‘Biz su satmıyoruz’ dedim; şaşırıldı. Artık bizim siperler yakındı. Arkamdan ‘Eyvallah, Eyvallah..’ diye bağırdılar. Ben de döndüm ‘Guguk....’ diye bağırdım.”

Harp ve mizah bağlamında dikkat çeken bir başka hikâye de Kurtuluş Savaşı ile ilgili olup Hakkı Kamil BEŞE tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, bu hikâyeyi, olayı bizzat yaşamış Yüzbaşı Şevket Örs’ten dinledikten sonra kaleme almıştır(Beşe, 1987: 401-402).

Hikâyenin kahramanı olan Yörük Ali Efe, beş yüz gönüllü ile birlikte İstiklâl harbine katılır. Efe’nin ve gönüllülerin kurmaylığını yapmak ve bunların kırılmasına sebep olabilecek delice kahramanlıkları önlemek üzere Yüzbaşı Ahmet Örs görevlendirilir. Efe, gözünü budaktan sakınmayan, en küçük nişanı bile vurabilen 23-24 yaşlarında toy ve sabırsız bir delikanlıdır. Bir gün işgal kuvvetlerinden üniformalı üç subay Yörük Ali Efe ile görüşmek ve kendilerince cazip tekliflerde bulunmak için gelirler. Bunlardan birisi İngiliz yarbayı, biri İtalyan albayı ve birisi de genç bir Amerikan binbaşısıdır. İşgal subayları, askerî gücümüzün çok zayıf olduğundan ve silâhımızın olmadığından bahsedip arkasından Efe’ye silâhını bırakıp köye çekilmesi karşılığında beş bin altın ve ömrü boyunca maaş bağlanacağını söylerler. Efe’nin komutanı Yüzbaşı Ahmet, Efe’nin bir delilik yapıp tepki göstereceğinden korkar. Efe, tam aksine, oldukça sakindir ve komutanını da yatıştırmaya çalışır. Hatta “Şu haddini bilmezle biraz gönül eğlendireceğim, çok sıkıldım” de-

dikten sonra İtalya Krallığı'nın Nişancıbaşısı olduğunu öğrendiği subayla konuşmaya başlar. Efe, nişancılığı ile öğünen İtalyan subayına: "Tam aradığım ustayı buldum öyleyse. Hazır memleketinden kalkıp buralara kadar gelmişken biraz nişancılık dersi ver bana" diyerek 50-60 adım uzaklaşarak cebinden bir çil çeyreği çıkarıp yukarı kaldırarak ateş etmesini ister. İtalyan ateş etmeyince cebinden daha küçük para çıkarır ve "Anladım çil çeyreğe nişan almayı şamına yakıştıramıyor, hedefi çok büyük buluyorsun. Öyleyse çil metelik çıkarayım ona at." der. İtalyan durumdan sıyrılmak için 'silâhınıza güvenim' yok der. Efe'nin istediği de budur zaten. Parayı İtalyan'a tutturmak:

"- Tut Usta, tut! Vuramam diye mi korkuyorsun? Adam sende, vuruncaya kadar atarım ben de! Maksat öğrenmek değil mi?"

Mestan Efe ile ben makaraları koyuverdik. Amerikalı dahi durumunun nezaketini unutarak bize katıldı.. Palikarya tercüman bile bıyık altından gülüyordu. İtalyan kendi dili ile düştüğü kurt kapanından kurtulmak için epeyce bocaladıktan sonra:

- Sinyor, diye kekeledi, vuracağınızdan yüzde doksan dokuz eminim. Ama geride kalan yüzde bir yok mu, işte o korkutuyor beni. Silah işi ne de olsa şeytan işidir, bakarsınız elinizin titreyivereceği tutar. O zaman nice olur benim halim?"

Efe bu cevabı alınca cebinden bir avuç metelik çıkarıp Mestan Efe'ye uzattı:

- Al şunları Kardaş, ben vurdukça sen yenilerini tutarsın!

- Olur Efem. .

Mestan gösterilen yerde durdu, iki parmağının ucu ile bir metelik tutarak kolunu havaya kaldırdı. Yörük Ali silâhını omzuna dayar dayamaz tüfek kütledi:

- Trink!

- Bir metelik daha!

- Trink!

- Bir metelik daha!

- Trink!

- Bir metelik daha!

- Trink!

İtalyan'ın iler tutar tarafı kalmamıştı. Hele Amerikalı ile Palikaryanın «Bravo Türk!» «Bravo Efe!» diye bağrıışmaları onu büsbütün güç duruma sokuyordu. Efe silâhını omzundan indirerek sordu:

- Yeter mi Usta? İstersen atışa tabanca ile devam edelim? Belinde taşımakta olduğuna göre ona güvenin vardır her halde. Tam bu sırada bahçe sahibi önümüze bir tepsi meyve getirdi; elma, armut, incir, ceviz...

Efe meyveleri görünce çocuk gibi sevindi. Boynunda alaca bir kefiye vardı onu çekip bir ucunu İtalyan'a tutturarak daima yanında bulundurduğu bıyık makası ile kefiyeden ince ince dört tane şerit çıkardı. Sonra bunlardan her birini bir cevize dolayarak ağaçların dallarına astırdı. Son ceviz asılınca:

-Hadi Çorbacı, dedi, çıkar tabancanı hedefler seni bekliyor.

İtalyan, karşıdaki adamın ne kıratıta bir nişancı olduğunu anlamıştı artık. Ellerini ovuşturarak:

-Mazur görün beni sinyor, dedi, bugün çok heyecanlıyım.

O zaman bizim ağa "Bismillah" deyip tabancısını çekti: Dan! Dan! Dan! Dan!

Gidip baktık, cevizler sapasağlam yerde idi. Çünkü Efe hedefleri vurmaya tenezzül etmemiş, onları sallandıran şeritleri vurmamıştı. Nişancılık bu kadar olurdu. "İstersem piyeyi gözünden vurur, ben'im diyen nişancıya ders veririm" diye övünen nişancı başı sizlere ömürdü artık. Efe, gülümseyerek sordu:

-Nasıl buldun beni usta? Yabana atılacak bir eşkıya değilim, değil mi?

İtalyan büyük bir günahkâr edasıyla şöyle konuştu:

-Hayır Efe, siz eşkıya değil, dev bir kahramansınız. Bunca memleket gezdim, bunca nişancı ile tanıştım. İnanın bana sizin gibisine rastlamadım. Biz sizi para ile satın alınabilecek bir eşkıya parçası sanmıştık, aldanmışız."

Yaşanan bu olaydan sonra mahcup bir şekilde İtalyan Nişancıbaşı omzundan nişanını çıkartıp Yörük Ali Efe'ye vermek ister. Tam bu sırada Efe lâfi geçdiğine koyar ve düşmana son darbeyi de indirir: "Alamam efendi, övünülecek bir şeyin kalmış onu da alırsam ne ile öğüneceksin." der.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi harp ve mizahın birbirine benzeyen birçok özellikleri olduğu bir gerçektir. Bunların içinde en dikkat çekici olanı savaşın ve mizahın esas amacının tarafların birbirine karşı üstün gelme mücadelesi olmasıdır.

Bu bakımdan özellikle savaşla ilgili oluşan mizahî unsurlara üstünlük kuramı çerçevesinde bakılması gerektiği kanısındayız. En yaygın gülme kuramı, 'gülme'nin kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi olduğudur (MORREALL, 1997: 2). Hobbes'a göre mizah, bazılarının veya bizim daha önceki hâlimizle ve başkalarıyla kendimizi kıyasladıktan sonra kendimizi aniden daha üstün görmemizden doğar (MORREALL, 1997:11). Fikret Türkmen, "üstünlük duygusu daha önceki durumdan daha iyi olmanın psikolojik durumudur" demektedir (Türkmen, 1996: 265).

Esasında mizahı, uyumsuzluk, rahatlatma gibi diğer "gülme kuramları" (MORREALL, 1997) ile de izah etmek mümkündür. Ancak, harp ve mizah

bağlamında olaya bakıldığında gülmeyi oluşturan temel ögenin "üstün gelme" olgusu olduğu görülmektedir. Bunu sadece harp ve mizah bağlamında değil, mizahî olmayan; gıdıklama, bebeklere "ce" yapma gibi gülme durumları dışındaki "gülme"ler için de söylemek mümkündür.²

Yukarıda özetini verdiğimiz ve kısmen de alıntıladığımız hikâyede, işgal kuvvetlerinin subayları Yörük Ali Efe'ye karşı üstünlük psikolojisi içerisinde ve buna uygun tavır sergilemekler. Yörük Ali Efe, İtalyan Nişancıbaşı ile girdiği söz düellosunu silâh kullanmadaki üstün kabiliyetini gösterebilecek bir ortama çeker. Bu zekice hareket Türk tarafı lehine üstünlük sağlayarak durumu değiştirir ve heyetkileri rahatlatır. Burada mekân ve dinleyici profilini de hesaba katmak gerekmektedir. Çünkü Öcal Oğuz, "Nasrettin Hoca: İki yaklaşım, Bir Problem" başlıklı yazısında, fıkraların edebî eser olmalarının yanında folklor metinleri olduğunu ve folklor metinlerinin de tek başlarına bir anlam taşımadıklarını ifade eder (Oğuz, 1997: 71-74). "Gösterimci okulun önemli bir araştırmacısı Dan Ben-Amos, halk edebiyatını ve folkloru bir olay, canlı bir gösterim, canlı bir sahneleme saymada Robert George'la birleşir" (Azadovski, 2002: 31). Bu bakımdan, fıkraları yorumlarken mekân göz önünde bulundurmak metne anlam ve derinlik kazandıracaktır (Oğuz, 2000: 32).

Yine, yukarıda özetini verdiğimiz ve kısmen de alıntıladığımız "Mustafa'nın Hilesi" adlı hikâyeye "Üstünlük" kuramı ile açıklanabilir. Mustafa su kaplarını yüklediği katırı ile gecenin karanlığında yanlışlıkla düşman siperlerinin içine düşer. Burada yapacağı tek şey düşmana mantıklı gelecek bir açıklama yapmaktır. Çünkü durum yüzde yüz kendisi-

nin aleyhinedir. Mustafa'nın düşman cephesi komutanına anlattığı olay ikna edicidir. Suları onlara bırakır ve kendisine verilen hediyeler ile birliğine geri döner. Karşı karşıya kaldığı durum yüzde yüz aleyhine iken bunu lehine çevirmesi Türk cephesinde sevinç ve gülmelelere sebep olur. Hikâyede geçen mizahî unsurlarla birlikte mekân göz önünde bulundurmaya metne anlam ve derinlik katacaktır.

Kafkas direnişçisi İmam Şamil'in Rus Çarı'na söylediği "Biz Müslümanlar domuz eti yemeyiz" sözü de bu bağlamda düşünülebilecek bir durumdur. Rus Çarı, esaret altında bulunan İmam Şamil'e karşı üstün olduğu düşüncesindedir. Düşünüldüğünde, karşımıza çıkan manzarada, cesur bir esir bir lider, onu el altında tutmaktan zevk alan ve üstünlüğünün tartışmasız olduğunu düşünen başka bir lider karşı karşıyadır. Yukarıda bahsettiğimiz diğer olayları da aynı şekilde açıklamak mümkündür.

Netice itibarıyla, mizahî unsurlar arasında savaş fıkralarının önemli bir yeri vardır. Savaş ve mizah arasındaki en dikkat çekici benzerlik, her ikisinde de üstün gelme gayretidir. Bu bakımdan, savaş fıkralarını gülme kuramlarından "üstünlük kuramı" ile açıklamanın daha uygun olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bu tür değerlendirmeleri sadece metinden hareketle yapmak her zaman tek başına yeterli olmayabilir. Zira, metinlerin olayların geçtiği ortamlarla birlikte ele alınması bize daha sağlıklı değerlendirmeye yapma imkanı verir.

Notlar

1 Harp edebiyatı kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Harp Edebiyatı Kavramı Üzerine", *Türk Kültürü*, Yıl:36, Sayı:421, Mayıs 1998, s. 290-297

2 Bu noktada söz konusu durumu daha iyi ifade edebilmek için bizzat yaptığımız bir gözlem dizisinden bahsedeceğiz. Farklı zamanlarda Okey

oyunu oynayan kişileri izledik. Okey oyunu oynayan dört oyuncudan biri oyunu bitirdiğini söyleyerek elindeki fazla taşı, kalan taşların üzerine bırakırken yüzündeki ifade birden değişip gülümsüyor; bu, bazen bir kakkaha ile son buluyor. Başka bir deyişle oyun arkadaşlarına karşı üstünlüğünü ilân etmiş oluyor. Bu durumu, rahatlama ve uyumsuzluk kuramı ile açıklamak da mümkündür. Ancak şunu unutmamak gerekir ki üstünlük, uyumsuz durumu lehe çevirerek kişi veya kişileri rahatlamaya sevk etmektedir.

Kaynaklar

Azadovski, Mark, (Çev. İlhan Başgöz), *Sibirya'dan Bir Masal Anası*, Ankara, 2002.

Beşe, Hakkı Kamil, "İtalya Krallığının Nişancıbaşı ve Yörük Ali Efe", *Hikâyeciliğimizin Yüzcü Yılında Yüz Örnek* (Haz. Zeynep Kerman-Sadık K. Tural- M. Kayahan Özgül), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Çakır, Ömer, "Harp Edebiyatı Kavramı Üzerine", *Türk Kültürü*, Yıl:36, Sayı:421, Mayıs 1998.

GÜZEL, Abdurrahman (Haz.), *Yeni Mecmua*, Çanakkale Fevkalade Nüsha 1918, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale, 1996.

"Mizah", *Edebiyat Ansiklopedisi*, Milliyet Gazetesi Yayınları, İst., 1991.

Morreall, John, *Gülmeyi Ciddiye Almak*, İris Yayınları, İstanbul-1997, s. 2

Oğuz, M. Öcal, "Nasreddin Hoca: İki Yaklaşım, Bir Problem", *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, (Haz. Alev Kâhya Birgül), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.

Oğuz, M. Öcal, *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem ve Sorunları*, Akçağ Yay., Ankara, 2000.

Pala, İskender, "Mizah", *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 1989.

Savaş Şakaları, *Harbe Dair, (Fıkralar, Nükte-ler ve Karikatürler)*, Yeni Sabah Neşriyatı, (y.y.y.), 1943.

Türkmen, Fikret, "Mizahta Üstünlük teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Sektöründe Bildirileri*, Ankara, 1996.